

A SÁNDORFALVI PARASZTSÁG HELYZETE 1920—45 KÖZÖTT

Írta: TÓTHNÉ JÓNÁS IRMA

A SÁNDORFALVI PARASZTSÁG HELYZETE 1920—45 KÖZÖTT*

Sándorfalvát, „Magyarország legszegényebb faluját” 1879-ben alapította örgróf Pallavicini Sándor, a Mindszent-Ányási-Hitbizomány ura. A nyilvánosság előtt emberbaráti cél vezette az örgróft falutelepítési szándékában: hajlékot, megélhetést biztosító földet adni az algyői és szegedi árvízsjuttotta lakosoknak. Valójában azonban inkább a telepítéssel várható napszámos munkaerőre számított az uradalom.

Először az algyői hajléktalanok telepedtek le. 588 algyői lakos szerződik, ezek részére 300 holdat jelölnek ki házhely céljára, egyenként 600 négyszögöles telekkel. Az algyőiek túlnyomó része azonban nincs megelégedve a szerződéssel, s a majdnem 600 lakosból csak 74 család marad, a többi visszatelepszik Algyőre. A 74 család háza 1880-ban felépül. Ebben az évben előljáróságot kap a község. Igen sokan telepednek le a faluban a szegedi árvízjárványok között, 1882-ben már a helybeli lakosság 60%-át teszik ki. Ingyen házhelyet kapnak s 3 holdas haszonbérletet. Különben a házhellyel rendelkező falusi lakosok részére az uradalom 600 holdat parcelláz fel 3 holdas bérletekben.

A falu a telepítés után 10 évre gyógyszerterületet kap, majd megszervezik az államhatalom helyi képviselői számára elengedhetetlen csendőrorsőt is.

A falu területe a telepítés éveiben 2261 kh, lakossága 1880-ban 3394 fő. 40 év múlva, 1920-ban (a tárgyalt időszakunk kezdetén) a területe valamivel több, mint 5 és fél ezer kh, a lakosság száma 5639 fő, 99,5%-a magyar anyanyelvű, a többi szerb és német. Ez a szám marad lényegében a felszabadulásig, ami azt mutatja, hogy a természetes szaporodás mellett állandó elvándorlás tapasztalható, főleg Szeged a vonzási központ [1].

A lakosság és a község legfőbb törekvése — legnagyobb gondjából fakad — a földszerzés. Erre azonban nincs mód, mert a nagybirtok — a Pallavicini-féle hitbizomány — ennek útját állja. Ezzel magyarázható az az egészségtelen földbirtokmegoszlás, amely az egész megyét, de különösen Sándorfalvát jellemzi. Érdekes megemlíteni, hogy amikor a vármegyei alispán 1922-ben felhívja a községet, hogy a községi közvagyonból vitézi telkeket hasítsanak ki, s azokat a vitézi szék rendelkezésére bocsássák, az előljáróság föld hiányában a felhívásnak nem tud eleget tenni.

Az 1938-as adatok szerint a község területe 5892 kh, a következő művelési-ágazati megoszlásban: 3042 kh szántó, 173 kh kert, 484 kh rét, 172 kh szőlő, 1204 kh legelő, 228 kh erdő, 9 kh nádas, 484 kh földadó alá nem eső

* Az 1945-ös földreform végrehajtása Sándorfalván c. tanulmány bevezető része.

terület. A lakosság megoszlása foglalkozás szerint: 818 önálló gazda, ezek segítő családtagja 323, eltartanak 1652 főt. A gazdasági cselédek száma: 101, a gazdasági munkások száma pedig: 1452. (Bodorszék adatai nincsenek benne.) A faluban 584 iparos, 148 kereskedelmi és hitelellátással foglalkozó személy, 47 közlekedési alkalmazott, 139 közszolgálati és szabadfoglalkozású, 95 napzamos, 102 nyugdíjas és 88 házicseléd van.

A mezőgazdasági munkások és cselédek a lakosság 27%-át alkotják, ezek teljesen földnélküliek, az önálló gazdák pedig mindössze 14%-ot alkotnak. A község területén a legnagyobb birtok 827 kh, Pallavicini Alfonz tulajdona, 651 kh a községé, 300 kh a községi Legeltetési Társulaté, 190 kh a Szegedi Ármentesítő Társulaté. A paraszti gazdaságok megoszlása a következő:

50–100 kh-as birtok	2,	összes területe	116 kh
5–50 kh-as birtok	180,	„ „	1886 „
5 holdon aluli	659,	„ „	1651 „
1 holdon aluli	<u>745,</u>	„ „	<u>210 „</u>
Összesen:	1586,	„ „	3843 kh

Ez a statisztika is bizonyítja egyrészt az egészségtelen földbirtokmegosztást, ami az ország egészére jellemző a Horthy-korszakban, hiszen 5 holdon aluli a parasztgazdaságok 41%-a, ezek a parasztgazdaságok területének 42%-át bírják; 1 holdon aluli a gazdaságok 46%-a, amelyek a parasztgazdaságok területének mindössze 5%-ával rendelkeznek; másrészt pedig többek között azt, hogy az 1452 mezőgazdasági munkásnak vajmi kevés kereseti forrása van a faluban, kivéve az uradalmat, ahol egy részük a nagy nyári munkák idején talál munkát. A parasztság rétegződése; a földbirtokmegosztás ismertetett formája, az egész falut fojtogató nagybirtok a magyarázata annak, hogy a falu parasztságának története egybeesik a földért folyó harc történetével. A sándorfalvi parasztok földet várnak 1918-ban, 1919 tavaszán, a 20-as évek alatt. Reményük azonban csak 1945-ben válik valóra, amikor az agrárforradalom gyökerében megváltoztatja a parasztság helyzetét.

SÁNDORFALVA A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN

Az 1918-as őszi forradalom után az ország parasztsága joggal várja a földreformot. Erőszakos földfoglalás nincs Sándorfalván, illetve a hozzá tartozó Pallavicini-birtokon, de a sándorfalviak kitűnnek bátor magatartásukkal a környező községek közül. 1918 novemberében elűzik a jegyzőt, majd 1919 január elején az uradalmi jószágigazgatót, Marosi Pált, mivel annak a hibájából tőkén maradt 34 holdon a szőlő és nem aratták le 800 holdról a búzát, mert a jószágigazgató nem fizette meg a munkásokat, s durván bánt velük [3].

Közben a földosztást sürgetik az uradalmat körülvevő községek. — Ismeretes, hogy a földosztás 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején elmaradt, a 100 holdon felüli nagybirtokot szocializálták. Azonban még a szocializálás előtt osztanak kisbérleteket a Pallavicini hitbizományból, s ezek a bérletek a Tanácsköztársaság ideje alatt is megmaradnak [4].

A bérletügyeket különben március 21. után a községi direktóriumok intézték: ők jelölték ki, osztották fel és ők szedték be a béreket is [5].

A községek ezeken a bérleteken kívül a szocializált birtokból is vettek el kisbérletek céljára területeket. A hitbizományt körülvevő községek közül csak Sövényháza és Sándorfalva az, amely a már szocializált birtokterületből nem foglal magának — Sövényháza lakossága uradalmi cseléd, vagy alkalmazott volt, megélhetését továbbra is a szocializált nagybirtokon találta meg, Sándorfalva lakossága pedig egyelőre napszámot vállalt a nagybirtokon [6]. Közben abban reménykedett, hogy a nagybirtokból mégiscsak lesz saját földje.

A Tanácsköztársaság megalakulásának hírére különben Szegedről vitték Sándorfalvára. Stéli István, a párt szegedi megbízottja, március 21-én népgyűlést hívott össze a faluban. Soha olyan tömeg nem volt a község háza előtt, mint akkor. Az emberek őszinte örömmel vették tudomásul a változást. Kikiáltották a Tanácsköztársaságot. Stéli István még aznap megalakította a helyi párt-szervezetet is. Alapító tagok között szerepel a ma is élő Gémes Pál, Marton Ferenc sándorfalvi lakosok. A párt-szervezetnek kb. 200 tagja lesz. Megalakul a munkástanács és a direktórium is. A direktórium tagjai: Ferenczi N. szegedi „iparos”, Kószó István cipész, Cságrány Ferenc. Az elnök Marton Ferenc sándorfalvi nincstelen. Ő vitte ki a faluba Szegedről először a Vörös Ujságot. Mind „beleváló” ember volt. Hunyi, a volt jegyző, nem mert tenni ellenük, látszólag a Tanácsköztársaság mellett volt ő is [7].

A direktórium a Tanácsköztársaság megalakulása után néhány nappal a Vörös Őrség 6—6 tagját a majorságokba irányította a készletek, a termények őrzésére. Gémes Pál pl. a Károlyi-majort őrizte őt társával együtt. A gazdaság-terhek meghúzták magukat, a direktórium viszonylag fennakadás nélkül juttathatta el a szükséges készleteket a Vörös Hadsereg számára [8].

A direktórium azonban nemcsak a Vörös Hadsereg, hanem a rászoruló lakosság számára is vitt a majorságok készleteiből. Pl.: a Károlyi-majorból 687 db sertést a falu rászorultjainak és 3 db bikát a község számára, Irma-majorból ugyancsak az ínségesek részére többszáz mázsa gabonát vitetett el a Munkástanács intéző bizottsága. A direktórium különben olyan merészen nyúlt a szocializált birtok vagyonához — a szocializált birtokban ti. továbbra is a régi nagybirtokot látta a falusiakkal egyetemben —, hogy a megyei gazdasági megbízott, Hoffmann Andor 1919. június 9-én kifogást emel ellene a földművelésügyi népbizottságnál, „a termelés folyamatosságának veszélyeztetése miatt”. A jelentésben szerepel az is, hogy a direktórium elhajtatta a nagybirtokról a legszebb sertés-tenyésztésanyagot, a Vörös Őrség segítségével az uradalom pénztárát: 20 000 keronát, több mint 10 vagon gabona- és olajmagvakat, szárastakarmányt, az erdőből fákat vágattak ki stb. [9].

A direktórium célja tehát a szocializált gazdasággal a Vörös Hadsereg el látása és a falusi rászorultak legfőbb szükségleteinek a kielégítése, és egyáltalán nem látják e gazdaságokban a mezőgazdaság szocialista átszervezésének fundamentumát.

Talán ezzel magyarázható, hogy még az 1919-es kommunisták emlékeztében sem él a nagybirtok szövetkezetté alakítása. Arra emlékeznek csupán, hogy a falusiak egy része kapott bérletföldet, a cselédek a majorokban maradtak, a napszám és az aratási részesedés jobb volt, mint 1918-ban. 1919-ben megkeresték a 20 q gabonát is, s robotolni sem kellett mellé. Az uraságnál mindig kellett az aratórészesnek valami ingyen-munkát is végeznie, pl. füvet vágni, herét kaszálni.

A Tanácsköztársaság bukása után Sándorfalván is megkezdődik a terror. Krabák István főhadnagy, az egyik Horthy-különítmény tagja vitte el Marton

Ferencet, a direktórium elnökét Szatymazra, ott félholtra verte. Általában Szatymazon kínozták a környék kommunistáit, a Tanácsköztársaság volt vezetőit, ott végezték ki az embereket. Térdig ásták el a kukoricásba őket, úgy lótték agyon a megkínzottakat, hogy a nép is lássa az elrettentő példát. Szatymazon végezte ki Krabák a kisteleki direktórium elnökét is: Feketét, akit előbb csúful megkínzott, majd megásatta vele a saját sírgödrét. Fekete felesége sírva könyörgött Krabáknak, hogy hagyja meg az ura életét, mert négy gyerek várja otthon. Krabák levágta Fekete fülét, azt küldte haza a gyerekeknek, s nem kegyelmezett az apának. Krabák, ha sokára is, de elnyerte büntetését: 1960-ban, a Magyar Népköztársaság Szegedi Ügyészsége kimondta felette a halálos ítéletet a fehérterror alatti gaztetteiért [10].

A Vörös Örség tagjait 1920-ban vitték el, ezen a nyáron 13 embert ítéltek el. Elítélték a direktórium tagjait is: Marton Ferencet 2 és $\frac{1}{2}$ évre, Cságrány Ferencet 3 évre, Ferenczit 4 évre, Kószó Istvánt 3 évre, Gémes Pál — az egykori vörösőr — 2 és $\frac{1}{2}$ évet kapott, amit a Margit körúti fogházban, majd Vácott töltött le [11].

AZ 1920-AS FÖLDREFORM

A földínség és a szegénység által fojtogatott sándorfalvi parasztságon nem sokat segített az 1920-as földrendezés sem. Ismeretes, hogy a Nagyatádi-féle földreform országosan sem elégítette ki a szegényparasztság földigényét, hiszen a 301 ezer szegényparaszti igénylő mindössze 305 ezer kh-t kapott, jórészt egyholdas parcellákon. A reform célja a nagybirtok-rendszer konszolidálása mellett éppen a parasztság kiábrándítása volt a földreformból.

A sándorfalvi községi képviselőtestület 1922. március 13-án megtartott közgyűlése foglalkozik annak a bizottságnak a megalakulásával — elég későn —, amely majd hivatott lesz az örgróf Pallavicini Alfonz Károly mezőgazdasági földbirtokára az 1920:36. tc. alapján megindított megváltási eljárást lefolytatni. A község a Pallavicini birtokból azt a részt igényli, „... amely Sándorfalva község különfekvő, az uradalomba beékelt határterületét körülveszi, a bemutatott térképen feltüntetett, a szegedi határ, a Tisza folyó és az algyői vasút-töltés által határolt 15 ezer kh területet, minden rajta levő erdővel és gazdasági épületekkel.” [12].

A megállapítandó árat pénzben és gabonában akarta teljesíteni a község és a földhöz jutó lakosság egyaránt.

A faluban több, mint 900 földigénylő jelentkezett. A földek tulajdonbavétele, ill. használata sokáig váratott magára. 1922. aug. 29-én a községi jegyző a képviselőtestület közgyűlésén előterjesztette a földigénylők kérelmét: mivel a földosztás előmunkálatai már befejeződtek, az ősszel szeretnék megművelni a földjeiket. A földek tényleges átadása azért is vált volna sürgőssé, mert az érdekeltek körében nagy volt a nyugtalanság, ti. olyan hír terjedt el a faluban, hogy a földnélküliek között kiosztott egy-egy holdas kishaszonbérleteket az év végén megszüntetik. A közgyűlés ezért úgy határozott, hogy az általános hangulatra való tekintettel odahat, hogy a reformot véglegesen befejezzék ez év (1922) őszéig. Amennyiben ez nem lehetséges, akkor a földnélküli igénylők között egy-egy holdas kishaszonbérleteket osztanak az 1923. gazdasági év végéig, s ugyancsak az 1923-as gazdasági év végéig meghosszabbítják a földnélküliek között már kiosztott egy-egy holdas kishaszonbérleteket [13].

A földek birtokbaadása azonban nem következik be 1922 őszén. 1923. február 27-én a közgyűlés ismételten felkéri a M. Kir. Földbirtokrendező Bíróságot (OFB-t), hogy Sándorfalva községre vonatkozóan a földreform munkálatait, illetve a földek kiosztását és birtokbaadását még a tavasz beállta előtt vigyék keresztül, hogy a földnélküli lakosság elvégezhesse a tavaszi munkákat [14].

A sándorfalviak méltán elégedetlenkedtek a reform végrehajtásának elhúzódtán. Elégedetlenségüknek nyilván hangot is adtak, mert az OFB tárgyalásain „a földigénylő sándorfalvi lakosok ellen kifogások merültek fel”. [15].

Az uradalomnak nem volt érdeke a földnélküliek kielégítése, a földreform gyors végrehajtása, ugyanakkor a község érdekét sem tekinti „szívügyének”. Az 1923. júliusában tartott képviselő-testületi közgyűlés jegyzőkönyvében a következőket olvashatjuk erről: „A község által bejelentett szántóföld és legelő igénylésénél az eljárást folytató bizottság aziránt érdeklődik, hogy ha a földterületet nem a leadandó vagyonszállás-földből kapná meg, akkor hogyan akarja megszerezni, ill. annak megváltását hogyan egyenlítőné ki, miután a tárgyalások a megváltást szenvedő ögróf Pallavicini Alfonz úr ömértósága hitbizományának képviselőiben megjelent dr. Polgár Péter ügyvéd úr úgy nyilatkozott, hogyha a község igénylése nem a leadandó vagyonszállásból nyerne kielégítést, úgy a megváltani óhajtott szántó holdját 1 200 000 Kr, a legelő holdját 500 000 Kr árban azonnali készpénzfizetés mellett hajlandó az uradalom átadni a községnek.” [16]

Ha a községnek nem állna módjában a készpénzfizetés, haszonbérletről is lehet szó, ez esetben a haszonbért szántó után holdanként 2 és $\frac{1}{2}$ q búza, a legelő után holdanként 1,5 q búzában állapították meg. — A község azonban ragaszkodott ahhoz, hogy a szántó- és legelőterületet a vagyonszállásból nyerne leadandó földterületből kapja meg. Ha erre nem lett volna mód, anyagiak hiányában kénytelen lett volna lemondani az igénylésről [17].

Az igénylők az OFB földeket végül is csak 1926-ban vehették birtokukba. Az uradalom földjéből a földnélküliek 2001 kh-hoz jutottak.

Az igénylők általában többre számítottak, sok igénylő pedig egyáltalán nem jutott földhöz. A földéhség tehát nem szűnt meg korántsem. Saját földjük a belterületieknek alig volt. Mindenki, még az értelmiségiek is az uradalomtól béreltek földet, összesen 3000 hold bérletet bírtak a hitbizománytól. Egy-egy „reformföldes” 1—3—5 kh-hoz jutott [18].

Földosztás a következő birtoktesteken történt: A Reisinger-béleten, ahol a nagybérlőnek meghagyták a föld javát, a rosszabbját kiosztották, kb. 80—100 holdat; felosztásra került a Varga-bérlet már „lehetősebb” jó közepes földje — ahogyan visszaemlékeznek a földhözjuttatottak. A Varga-bérlet közelebb is volt a faluhoz, a legközelebb eső területe 3 km-re, míg a Reisinger-bérlet legtávolabbi része 8 km-re esett a faluban lakó földigénylőktől; osztottak a Csikó-járásban, itt vegyesen volt jó, közepes és gyenge föld; a Kapca-széken közepes minőségű; Bodorszéken könnyű-homokos; a Rongyos-dűlőben, ahol nagyon gyenge minőségű földet osztottak [19].

A megváltási ár különben itt is — mint országosan — az évi haszonbér huszonötszöröse, vagyis oly magas, hogy a „szérencsés” földhözjuttatottak felszerelést, állatállományt már nem tudtak vásárolni, sőt jelentős részük a fizetési kötelezettségüknek sem tudott eleget tenni. Ha két félévi hátralékuk volt, a kilakoltatás várt rájuk. Néhány év alatt a reformföldesek száma Sándorfalván is jelentősen csökkent.

Az újonnan földhöz juttatottak földjei különben nem Sándorfalvához, hanem Sövényházához tartoztak. Ügyes-bajos dolgaikkal tehát Sövényházát, az „eszmei községet” [20] kellett volna felkeresniök, de az messze volt, Sándorfalvának viszont nem volt joga eljárni ilyen ügyekben. 1926-ban éppen ezért a földhöz juttatottak a vármegyei alispántól azt kéri, hogy állategészségügyi, anyakönyvi és mezőrendőri ügyekben soronkívül Sándorfalvához csatolják őket [21]. Az elintézés módjáról nincs iratunk.

A földreformmal egyidőben történt a házhelyek kijelölése és a kishaszonbérletek alakítása is az 1920:XXIX. tc. alapján. Egy-egy házhely nagyságát 500 négyszögölben állapították meg. Még 1920-ban 174 igénylő jelentkezett, de az év végén megnőtt a jelentkezők száma, amikor a F. M. 66660/920. sz. r. alapján közölték az igényjogosultság sorrendjét. Az első csoportban (hadirokkantak, hadiözvegyek, felnőtt hadiárvák) 54 jelentkezőt, a második csoportban (mezőgazdasági foglalkozású, önálló keresetű, önjogú férfi v. ilyen foglalkozású törpebirtokos) 178 jelentkezőt, s a harmadik csoportban (azok a családfők, akik sem az első, sem a második csoportba nem sorolhatók, s kik abban a községben illetékesek, ahol a házhely juttatandó volna, vagy ott legalább 10 év óta laknak, s kiknek állandó tisztességes keresetük van) 37 jelentkezőt vettek fel [22].

Az 1921-ben kiosztott házhelyek még 1927-ben sem voltak telekkönyvezve, emiatt nyugtalanság és zavar volt a házhelytulajdonosok közt. A községi képviselőtestület is sürgeti a telekkönyvezést, vállalja a telekkönyvi hivatal tisztviselőjének a napidiját, a nyomtatvány költségeit a telekkönyvezés befejezése végett [23].

Az 1920-as földreform nem hozza meg a kívánt változást. FÉJA GÉZA idézett művében azt mondja, hogy a falu 7 ezer lakosa közül a földbirtokrendezés után is a fele föld nélkül maradt. (A lakosság létszámának a megállapítása nem pontos FÉJA GÉZÁNÁL.)

A birtokviszonyokba betekintést nyújt különben az 1930-as és az 1941-es népszámlálás is [24].

Ez a statisztika jobban felbontja a parasztgazdaságok nagyságát, mint az 1. részben közölt. A nem teljes statisztika is bizonyítja, hogy a birtokosok 75%-ának 1–5 kh földje volt, 8%-ának pedig 1 kh-nál is kevesebb 1930-ban, a földreform végrehajtása után. Országosan a birtokok 71,5%-ának van 5 kh-nál kisebb területe — a sándorfalvi helyzet tehát rosszabb az országos átlagnál. A bérlők túlnyomó többsége, 57%-a bérelt 1–5 kh földet, 35%-a pedig 1 kh-nál is kevesebbet. Igaza van FÉJának, aki azt mondja, hogy a falunak legalább 7–8 ezer kh föld kellene. Az 1941-es statisztika szerint a birtokosok 60%-ának volt 1–5 kh földje, (több, mint felének azonban csak 1–2 kh földje van). 13%-ának pedig 1 kh-nál is kevesebb. Ami a bérleteket illeti: a bérlők 48%-a 1–5 kh földet bérel (majdnem felének azonban csak 1–2 kh bérlete van), 16%-a pedig csak 1 kh-nál kevesebb földet bérelt 1941-ben. Vagyis tíz év alatt az 1–5 kh-os gazdaságok száma elég jelentősen csökkent (552 főről 419 főre); ezek egy részéből 5 kh-t meghaladó birtok lett, amiből fel lehet tételezni bizonyos középparaszttosodási tendenciát, egy részéből viszont 1 kh-on aluli gazdaságok váltak, ami ugyancsak a kapitalizmus törvényét, a parasztság proletarizálódását szemlélteti.

A falu lakosságának többségére a földtelenség és az ínség a legjellemzőbb vonás. A pénztelenség és a szegénység különösen az 1929/30-as válság éveiben nyomasztó, amikor a munkanélküliség is fojtogatja a nincstelen földmunká-

sokat. 1930. februárjában az F. M. tájékoztatja a Minisztertanácsot a munkanélküliségről, amely oly mérvű, hogy a „mezőgazdasági és földmunkásnép széles rétege a legnagyobb nyomorban van.” [26]

Sándorfalva gazdasággal rendelkező mezőgazdasági önállóinak száma a gazdaság nagysága szerint 1930-ban és 1941-ben [25]

Gazdaságnagyság	1930	1941
	fő	
Birtokos		
100–200 kat. hold	1	.
50–100 „	1	3
20–50 „	7	11
10–20 „	52	49
5–10 „	58	98
1–5 „	552	419
ebből:		
3–5 „	.	110
2–3 „	a)	80
1–2 „	.	233
1 „-nál kisebb	61	92
ebből:		
400 n.-öl – 1 kat. hold	.	81
400 n.-ölnél kisebb	a)	11
Együtt:	732	695
Bérlő		
100–200 kat. hold	.	1
50–100 „	.	2
20–50 „	2	3
10–20 „	1	2
5–10 „	1	5
1–5 „	46	18
ebből:		
3–5 „	.	4
2–3 „	a)	6
1–2 „	.	8
1 „-nál kisebb	27	6
ebből:		
400 n.-öl – 1 kat. hold	.	5
400 n.-ölnél kisebb	a)	1
Együtt:	77	37
Összesen:	809	732

a) Az 1930. évi felvételnél ilyen további részletezés nem készült.

A jelentés jellemzi néhány megye munkanélküliségét. A megyék közül „kiemelkedik” Csongrád megye, ahol állandó a munkanélküliség a mezőgazdasági és földmunkásság körében, a kubikusok egyáltalán nem tudnak munkához jutni. A kiskundorozsmai járásban — Sándorfalva ide tartozik — már a tél közepén a legnagyobb ínségbe került a mezőgazdasági munkások jelentős része. A szinte állandósult munkanélküliség mellett figyelembe kell még venni a bérek csökkenését is. Az országos kép Sándorfalvát is jellemzi: a mezőgazdasági munkások bére, de a cselédek keresete is 1929 és 1933 között több, mint felével csökkent.

A reformföldesek és házhelytulajdonosok nem tudnak eleget tenni a fizetési felszólításoknak. Az adóterhek emelése súlyosan érinti a kisközségi parasztságot. Amíg 1927-ben 1 kh után az adó búzában kifejezve 4–5 kg volt, addig 1933-ban már 123 kg-ra emelkedett.

1931-ben az F. M. 92 200/1931. VI. 1. sz. r. alapján az ínséges lakosság megsegítésére 300 q kedvezményes árú gabonát igényelhetett a falu. A képviselőtestület 1931. november 2-án rendkívüli közgyűlést tart, amelyen olyan kívánság hangzik el, hogy — tekintettel a falu nyomorára — a 300 q gabona mellé még 300 q burgonyát is igényeljenek. Erre azonban nincs mód, mert a burgonyát készpénzben kellene fizetniük. Ezért inkább a kedvezményes árú gabona mennyiségének felemelését kérik 300 q-ról 500 q-ra; árát egy év alatt akarják kifizetni. A község a faluban 1300 fő ínségest tart nyilván, de a valóságban ennél több volt. Az F. M. végül 1 vagon búzát utaltatott ki az ínségben levő munkásoknak. Az ínséggabonából örölt liszt csak végzett munka ellenében volt kiosztható. Az ínségesekkel utcatöltést végeztek, tehát gyalog-, vagy talicskás napszámmunka kellett. [27]

Természetesen a gabonaosztás nem oldja meg a válságos helyzetet. A megyei földmunkások vezetői kérvénnyel fordulnak az alispánhoz, amelyben feltárják a földmunkásság országosan is megdöbbentő nyomorúságát („... magunk és gyermekeink hónapok óta a szó teljes értelmében éhezünk... A nyár és az aratási munkák anélkül múltak el felettünk, hogy jelentősebb keresethez juthattunk volna. Sokunk felett elmúltak ezek a napok anélkül, hogy akárcsak egy órai munkát is kaptunk volna.”) A beadvány vezetői tiltakoznak a „pepecselő ínségsegélyezés” ellen, helyette munkát és tisztességes bért kérnek, ellenkező esetben megfelelő pénzbeli támogatást. Sándorfalván ekkor 6–800 munkanélküli földmunkás van, míg a jóval nagyobb lakosú megyeszékhelyen, Szentesen 800–1000. Sándorfalván kb. 200 ember maradt ki az aratásból, a nagybirtokon pl. a gépi munka szorította ki őket —, de akiknek sikerült is munkához jutniuk, a keresetük minimális, 2–3 q búza volt. [28] (Az alispán felterjesztette a kérvényt a főispánhoz, de válasz, ill. segítség sehonnan sem érkezett.)

Ilyen körülmények között érthető az az eredmény, amit a Horthy-korszak hivatalos szerveinek a felmérése mutatott a válság éveiben: Szeged környékén, tehát Sándorfalván is, megvizsgálták 5215 családnak a táplálkozását. Az eredmény: a megvizsgált családoknak csupán 42%-a táplálkozott jobban, mint a börtönben levők. Az egészségügyi állapotokat pedig a 17%-os csecsemőhalandóság jellemezte. [29]

FÉJA GÉZA idézett munkájában a következő sorokban számol be a 30-as években a falu általános nyomoráról: „Sándorfalva helyzete még az átlagos falunyomornál is vigasztalanabb. Itt nincs rétegződés, az egész falu egyetlen nyomortanyának tekinthető. Egy téli vasárnap délelőttjén jártam itt, éppen

hetipiac volt. A piactéren, a jószágigazgató pompás kastélyparkja előtt mintegy 10—12 asszony guggol, maga elé terítve egy-két garaboly (kosár) árut. Egy garaboly után 10 fillér a helypénz, s a kofa napi bevétele 30—40 fillér között mozog. Egész 'árúja' nem ér többet 1—2 pengőnél. Újságpapírból sodort zacskókban, s rongyból varrott zsákocskákban rakják ki áruikat, mintha koldusok volnának, s napi könyörgésük és távimádkozásuk sovány, vegyes eredményeit raknak ki: répadarabokat, satnya zöldséget, fonnyadt burgonyát, néhány tojást és kenyérdarabokat. A kofa 5 fillérré tartja áruját, a vevő félóra hosszatt alkuszik egy fillérnyi engedményért." [30]

MUNKAALKALOM, MUNKABÉR

Milyen volt általában a Horthy-korszakban a munkaalkalom a falu nincstelenjei számára? A földműves lakosság túlnyomó többsége mezőgazdasági bér munkás volt. Részükre a legtöbb munkaalkalom az aratás és a cséplés, amit szerződés alapján végeztek. Az uradalomban általában 13-ad részért arattak — Békés megyében 12-ed, 11-ed részt kaptak az aratók. [31] Az aratók az uradalomban úgy igyekeztek ezt a bérezést valamennyire megjavítani, hogy a 13. keresztet jobban megrakták, mint a többit, s ha szerencsésük volt, ezt számolta ki nekik a gazdatiszt. Azonban — ezt a turpisságot megtudva — az uradalom áttért a holdak utáni bérezésre. Itt nagy holdak voltak, 1600 □-esek, az aratók holdanként 90 kg gabonát kaptak tisztán és 5 q szalmát. Az uraság adott ezenkívül komencióba az egész időre 1 q búzát, s fejenként heti 1 kg szalonnát, de csak az aratóknak, a marokszedőt már nem számították. Ezt a mennyiséget nem vonták le a részesedéskor.

Az uradalomban természetesen szabályszerűen szerződtették az aratókat. Előfordult azonban, hogy az aratómunkásokat így akarták lekötni a cukorrépa és egyéb ipari növények megmunkálására is, amittől az aratómunkások joggal húzódoztak, hiszen szívesebben mentek kubikmunkára, mintsem, hogy az uradalom cukorrépa földjét kapálják. 1926-ban Csongrád megye több községében, így a Pallavicini uradalomban is nem szerződtették le a helybeli aratómunkásokat, mivel azok nem vállalták el a cukorrépa megművelését és ezért az uradalom Békés megyéből, gróf Károlyi László felgyői uradalma pedig a messzi Hevesből hozatott aratómunkásokat. [32]

Ha a bérezéseket országos viszonylatban vizsgáljuk, a következő adatokat nyerhetjük: az aratást és cséplést a búzának tizedrészéért, a tavaszinak 9-ed részéért szokták elvégezni. Az uradalmakban az aratásra és a cséplésre külön-külön szerződést kötöttek, mégpedig az aratórész a termés 14-ed része, a cséplő rész általában a lecséplelt gabona 3⁰/₀-a volt. [33]

Az aratók, cséplők közül igen sokan, mintegy ezren átjártak Hódmezővásárhelyre is, ti. ott elég sok géptulajdonos volt. A géptulajdonosok a nagygazdáktól vállalták az aratást, ők maguk pedig szerződtették az aratómunkásokat. Az aratást tized részért végezték a munkások, benne volt a cséplés is. Itt is áttértek azonban a holdak utáni bérezésre. Volt olyan bandagazda, aki 40 kg búzát kért holdanként (Hódmezővásárhelyen 1100 n.-öles földek voltak), kedvezőbb körülmény esetén 65 kg-ot, ritkán 80 kg-ot is tudtak szerezni a munkások. A cséplésnél 3,5⁰/₀-ért, 3,75⁰/₀-ért, ha vontató is volt, 4⁰/₀-ért dolgoztak.

Valamirevaló munka csak az aratás idején akadt. Tavasszal már csak „dohányravaló” munka volt: herevágás, fűkaszás. A faluban munkaalkalom kínálkozott még a Táborosi-nagybérlnél, ahol negyedéből kukoricaföldet vállalhattak, de ehhez még robotolni is kellett, fűvet vagy herét kaszálni. Itt is volt aratómunka.

Akadt ritkán rőzsevágás a Tisza szélén felesben, vagy puhafavágás harmadában, ezt az állami erdészet és az Ármentesítő Társulat adta ki. A Homokimajorban nyolcados favágást, negyedes rőzsevágást vállalhattak. Ezek a munkák azonban igen kevés embert foglalkoztattak.

Munkaalkalom volt még a falutól 5 km-re levő Szatymazon, szőlőnyitás, metszés, egy pengő, 1,20 P napszámért, de itt is nagyon kevés munkást tudtak foglalkoztatni a szőlősgazdák. A napszám általában a 30-as években egészen 1938-ig 1 P, 1,20 P, esetleg 1,50 P koszt nélkül, napfelkeltétől naplementéig.

A kubikusok átjártak Dunántúlra dolgozni. Előfordult, hogy vonaton elvitték a munkásokat, de a kereset oly rossz volt, hogy nemhogy a családról tudtak volna gondoskodni, de magukat sem tudták eltartani. Ezért kénytelenek voltak otthagyni a munkát, s a talicskát már gyalog tolták haza.

1941-ben 20 fő vasút munkára ment Beszterce megyébe, alapoztak, alagutat vágtak. Ott valamivel jobb volt a kereseti lehetőség, de a nagy távolság a családtól megemésztette a többletet. 1940–42 között Szeged-Felsőtanyán dolgoztak a sándorfalvi nincstelenek csatornaépítésen — a hódmezővásárhelyi Kultúrmérnökség Kirendeltsége szerződtette őket. A háborús időszak ekkor már jelentkezett a kereseten. Ugyancsak 1942-ben a nemzetközi műút építkezésén találtak munkaalkalmat a sándorfalviak. 20–25 fő bejárt dolgozni télen a Szegedi Szalámi Gyárba is.

A felsoroltakkal ki is merült lényegében a sándorfalvi nincstelenek számára a munkaalkalom. Rendkívül elenyésző volt az a munka, amit a falusi gazdáknál találtak, mivel azok kis számban voltak, s jórészt — ha nem is kizárólag családtagjaikkal műveltették meg a földet. A munkaalkalmat megcsorbította több esetben az idegen munkások versenye is, ami elég gyakori volt a megyében. Általában a szomszédos szőlővidékekről jöttek át a munkások, akiknek otthon az aratási időben nem kínálkozott munkaalkalom, de — érthetően — a télirevalót meg akarták szerezni. Ezeket a munkásokat, jóllehet nem dolgoztak olyan jól, mint a helybeliek, a nagygazdák igencsak alkalmazták, mert a rossz termés esetére nem kértek annyi biztosítékot, mint a helybeliek (a biztosíték általában 6 q búza és 2 q árpa volt). [34]

Hogyan éltek általában a sándorfalvi nincstelenek? Néhány idős ember most is emlegeti, „bezzeg az uraságnál megkerestük a 16–18 q gabonát is.” Amikor volt munka, néhány aratómunkás valóban megkereste a 16–18 q gabonát. De ez a mennyiség korántsem maradt tisztán az övék. Elsősorban az aratás idejére kellett heti 1 kg szalonna a kommcións szalonnán kívül, hiszen ketten ették a marokszedővel. Kellott továbbá heti 1 liter pálinka. A marokverőnek adott az arató 2 q búzát, kendőt, magának az aratónak kellett 1 pár bocskor. Közben a család a boltból élt hitelre. Aratás után már nemigen akadt munka, ezért a ruháravalót úgy tudták beszerezni, hogy eladtak a gabonából. Az árpa és zab aratásáért is 90 kg-ot kaptak holdanként. A zabot azonnal eladták, az árpát inkább meghagyták a malacoknak. 80–100 kg-os malacnál nagyobbát nemigen sikerült hizlalniok, a 120 kg-os már „jó hízó” volt. Amint fölélte a család a malac „aprólékát”, már csak rántottleves, suhintott tézta-leves volt inkább az étkezésük. Naponta kétszer ettek, a szalonnát eltették az

„embernek” a nyári munkára. Persze, a szalonna azért csak nem maradt meg nyárra, hozzá kellett nyúlni. Az aratási szalonnát már hitelre vásárolták. [35]

A majorsági cselédek élete rendezettebb volt, mint a nincstelen bérmunkásoké, hiszen a kommenció biztosította valamennyire számukra az évi megélhetést. Az uradalmi cselédek családjukkal együtt a majorságban laktak: a tárgyalat időszakban már minden családnak saját szobája, kamrája volt, de a konyha közös. 2—4 család főzött egy konyhában, de külön-külön tűzhelyük volt. A kommenciót a majorságiak negyedévenként kapták. A gabonajuttatásban lényeges eltérések nem voltak, a jószágtartásban már inkább, aszerint, hogy milyen munkakört látott el a cselédember. Pl. egy gulyás bérezése a Károlyi-majorban (a majorban különben 30 cseléd lakott), a következő volt: egy esztendőre kapott 16 q gabonát, ebből 8 q volt a búza, 4 q rozs és 4 q árpa; 1 kh (1600 n.-öl) kukoricaföldet, 800 n.-öl veteményföldet; tarthatott 1 db szarvasmarhát, 1 db növendéket, 1 db borjút 1 éves koráig; sertést, aprójószágot amennyit bírt, libát viszont egyáltalán nem tarthatott; kacsát már igen, de azzal nem vesződtek az asszonyok. A jószágot nyáron a gazdaság legelőire vihették, télen a gazdaságtól kaptak szálas takarmányt, de csak polyvát, szarát; szénát már nem. Évente 360 kéve akácrozse járt kommencióba, fakitermelési joguk már nem volt, de szalmából szabadon fűthettek. Évente 1 pár új csizma járt még. A gulyás készpénzfizetése évi 180 P volt. Ha beteg lett, orvost, gyógyszer az uradalom fizetett, a kommenciót is megadták, de a táppénzt is az uradalom vette fel. Ha a gulyás kiöregedett, de kellő időt (20—25 évet) eltöltött a majorságban, csekély kegydíjat kaphatott, évi 80 P-t. A Károlyi-majori gulyás — 1920—1945-ig Pászti Mihály — 60 db szarvasmarhára vigyázott másodmagával, a bojtárral. A jószágokat takarmányozta, etette. A trágyázást már nem ők végezték.

A béres kommenciója állattartásból volt kevesebb, mint a gulyasé, növendékmárhát, pl. nem tarthatott. Pénzbeli keresete is kevesebb volt: évi 125 P.

A béresasszonyok a kommenciós földet művelték, azonkívül napszámba jártak az uradalomba, a gyerekek szintén, már 12 éves koruktól. Napszámba igencsak volt alkalmuk, mert az uradalom először a helybelieket fogadta meg.

A Károlyi-majori gyerekek Dócbá jártak iskolába, kb. 3 km-re. Bár télen adtak a gyerekek részére fogatot, a béresgyerekeknek csak kisebb része jár iskolába télen, de ősszel-tavasszal sem mentek a nagyobbak, mert kellett a napszámbér. [36]

Ha a Pallavicini-uradalom gazdasági cselédjeinek anyagi ellátottságát összevetjük az országos helyzettel, a következőket tapasztaljuk: országosan a cselédek kommenciója általában évi 14 q búza, 6q árpa, 1200 n.-öl kukoricaföld, 200 n.-öl veteményföld, 1 pár új csizma, 1 pár fejelés-csizma vagy helyette 1 pár cipő, 40 kg szalonna, 28 kg só; tehéntartás vagy tehénjárás, esetleg tejhasználat, disznótartás a szaporulatával, a felesége aprójószágot nevelhet. Pénzbérük 1 q búza ára volt. [37] Lényeges eltérés tehát a búzajuttatásban volt a Pallavicini-cselédek rovására, viszont nagyobb kukorica- és veteményföldet kaptak, mint az országos átlag volt.

MUNKASMOZGALOM

A Tanácsköztársaság bukása után jóideig nincs pártélet a faluban. 1930-ban alakul meg az SZDP sándorfalvi szervezete, (Felszabadulás u. 15. sz.) Berta József és Gémes Pál vezetésével. Hamarosan 180 tagja lesz a szerve-

zetnek, elsősorban nincstelenekből. 1934-ig működik a pártszervezet, ekkor a szolgabíró Molnár jegyzővel szétvereti a pártszervezetet. A községi képviselőtestületi választáson a pártszervezet Gémes Pált küldte a képviselőtestületbe, de a jegyző egyszer sem hívta meg a közgyűlésre. 1934—1944 októberéig nincs a faluban pártszervezet.

A pártélet hatása azonban nem múlik el nyomtalanul a nincstelének körében. Aratósztrájkjal vagy legalábbis kisebb munkamegtagadással találkozunk 1930-ban és 1933-ban is, s a sztrájk vezetői között ott vannak a párttagok.

1930-ban a sándorfalviak Hódmezővásárhelyen csépeltek, szerződött gazdáknál. A búza nagyon gazos, kövér volt, nem fizetett, a munkások csak napi 4—5 kg búzát kerestek. Amikor elcsépeltek a szerződött gazdák gabonáit, a következő gazdától, akivel már nem volt szerződésük, javítást kértek, napi 15 kg búzát. A gazda azonban nem volt hajlandó emelni a bért. Ekkor itt és más gépnél is a cséplők abbahagyták a munkát. A sándorfalviakat Gémes Pál vezette. Az alacsonyabb bérért a bandagazdán kívül csak egy félrészes asszony ment dolgozni. A géptulajdonos csendőrököt küldött a munkát abbahagyókhoz. A hódmezővásárhelyi csendőrök a gép után hajtották a munkásokat, vagy 8 km-re Hódmezővásárhelytől, Mágocs felé. Amikor a gépet utolérték, a csendőrök a sándorfalviakat bevitték a tanyába, megpróbálták őket rábeszélni az 5 kg-os bérrre. Ezúttal verés nem volt. A munkások azonban nem hallgattak a csendőrökre. Ekkor a csendőrök visszakísérték őket Hódmezővásárhelyre, de azt sem engedték meg nekik, hogy útközben bemenjenek abba a tanyába, ahol a ruhájuk volt. Hódmezővásárhelyen egy rendőrtiszt hallgatta ki a cséplőmunkásokat. A munkamegtagadásért elítélték őket, Gémes Pált 20 napra, a többit 10—5 napig terjedő fogságra.

1933-ban a Károlyi-majorban és Dócban volt aratósztrájk. A gabona ekkor is nagyon gazdos, dől volt. Az aratók megkezdték ugyan a munkát, de abbahagyták, látva, hogy nem tudnak kijönni, kevés a 90 kg aratórészt. Az intéző telefonhívására 2 lovascsendőr jelent meg a Károly-majorban s a kaszásokat behajtották Dóc felé, ott elővették az ugyancsak sztrájkoló aratókat és bekísérték valamennyiöket a kisteleki szolgabírószágra. Ott tartották őket két napig — a búzatáblában maradt a ruhájuk, dohányuk — aratóruhában. A sztrájk azonban nem volt eredményes. Két nap után csak megkezdték a munkát a 90 kg-os aratórészt.

* * *

Csak az 1945-ös földreform változtatja meg gyökeresen a sándorfalvi nincstelének sorsát: birtokviszonyát; megélhetési lehetőséget — földet, emberi méltóságot juttatva nekik.

JEGYZETEK

- [1] Vármegyei szociográfia. Csongrád m. (A Vármegyei Szociográfia Kiadóhivatal, 1938.)
- [2] Vármegyei szociográfia. Csongrád m. 65.
- [3] OLTVAI FERENC, A szocializált birtokok Csongrád megyében 340. (Különlenyomat a Levéltári Közlemények XXIX. évfolyamából. 1959.)
- [4] Uo. 341.
- [5] Uo. 348.
- [6] Uo. 353.

- [7] GÉMES PÁL visszaemlékezései, Sándorfalva. Felszabadulás u. 27.
 [8] Uo.
 [9] OLTVAI, i. m. 353.
 [10] GÉMES PÁL visszaemlékezései.
 [11] Uo.
 [12] Sándorfalva községi képviselőtestületi közgyűlésének jkv-ből. Szegedi Levéltár iratai.
 (Sz. L.)
 [13] Uo.
 [14] Uo.
 [15] Uo.
 [16] Uo.
 [17] Uo.
 [18] Vármegyei Szociográfia. Csongrád m. 65.
 [19] GÉMES PÁL visszaemlékezései.
 [20] FÉJA GÉZA Viharsarok c. munkájában (új. kiad. Magvető 1957.) nevezi Csongrád megyében Derekegyháza és Nagymágocs mellett Sövényházát „eszmei községnek”.
 Sándorfalva képviselőtestületi közgyűlésének jkv-ből, Szegedi Levéltár irata.
 [21] Uo.
 [22] Uo.
 [23] Uo.
 [24] Országos Statisztikai Hivatal iratai. 64—VI—147/1961.
 [25] Az adatok csak a népszámlálás időpontjában Sándorfalván tartózkodó mezőgazdasági önálló foglalkozású személyek gazdaságát (birtokát, bérletét) foglalják magukban, tehát nem tartalmazzák a népszámlálás idején másutt tartózkodó, de Sándorfalván birtokkal, bérlettel rendelkezőket, valamint azokat a sándorfalvi vadságokat sem, melyeknek jogi személy nem a tulajdonosa, vagy bérlője, továbbá a nem mezőgazdasági önálló (pl. iparos, kereskedő stb.) foglalkozású személyek gazdaságát sem.
 [26] Az F. M. jelentését közli ERDEI FERENC, „Parasztors — parasztgond” 102.
 [27] Sándorfalvi képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyve. Sz. L. irata.
 [28] Az eredeti kérvényt közli ERDEI FERENC, i. m. 151. A sándorfalviak részéről Bonakap István írta alá.
 [29] DERSÉNYI IVÁN, „Parasztnyomor Magyarországon a 30-as években”. Élet és Tudomány 1958. IV. 6.
 [30] FÉJA GÉZA, i. m. 317.
 [31] FÉJA GÉZA, i. m. 11.
 [32] DR. ECSERI LAJOS, A magyar földműves nép munkája. Szentes 1930. 12.
 [33] ECSERI, i. m. 12—4.
 [34] ECSERI, i. m. 13.
 [35] GÉMES PÁL visszaemlékezései.
 [36] PÁSZTI MIHÁLY és CZIBOLYA ANDRÁS egykori majorsági cselédek visszaemlékezései. Pászti Mihály a sándorfalvi Arany Kalász Tsz tagja, Czibolya András a sándorfalvi Rózsa F. Tsz malommunkása.
 [37] ECSERI, i. m. 35.

ПРОВЕДЕНИЕ ЗЕМЕЛЬНОЙ РЕФОРМЫ 1945-ОГО ГОДА В СЕЛЕ ШАНДОРФАЛЬВА

Юнаш, Тотнэ

Автор статьи рассматривает положение трудящихся села Шандорфальва в 1920—1945-ые годы. В общих чертах он описывает историю села, распределение жителей и земель. Автор изучает поведение и изменение жизни жителей села во время венгерской советской республики 1919-ого года, белый террор после её подавления. Он анализирует значение аграрной реформы 1920-ого года и его влияние на село, указывая на безуспешность попытки разрешения аграрного вопроса. Описывая распределение земель, автор доказывает, что не изменилось непропорциональное распределение земли, наоборот, в тридцатые годы оно стало ещё острее. Далее автором описываются экономическое положение аграрного пролетариата села, бедняков, недостаточные возможности работы и изменения заработков. Наконец автор описывает движение за лучшие заработки.

DIE DURCHFÜHRUNG DER BODENREFORM VON 1945 IN SÁNDORFALVA

von I. TÓTH

Es wird der erste Teil einer unter obigem Titel in Bearbeitung befindlichen Abhandlung mitgeteilt. Es wird die Lage der werktätigen Bevölkerung der Gemeinde zwischen den Jahren 1920 und 1945 behandelt. Die Entstehung des Dorfes, die Verteilung der Bewohner und des Bodenbesitzes kurz skizziert. Es wird das Verhalten und das veränderte Leben der Einwohner während der Räterepublik, dann die darauf folgende Terrorperiode geschildert. Die Bedeutung der Bodenform des Jahres 1920 und ihre Wirkung auf die Gemeinde wird analysiert und die Erfolglosigkeit der Bodenzuteilung nachgewiesen. An Hand der Schilderung der Bodenbesitzverteilung wird gezeigt, dass die ungesunden Besitzverhältnisse der Gemeinde nicht geändert haben und sich in den Dreissigerjahren sogar weiter verschlechterten. Es wird die wirtschaftliche Lage der Agrarproletarier und der landarmen Bauern der Gemeinde, die unzureichende Arbeitsgelegenheit und die Gestaltung der Arbeitslöhne beschrieben. Schliesslich werden die Lohnbewegungen des behandelten Zeitabschnittes besprochen.